

Стефан Милошевић

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
stefan.milosevic@fil.bg.ac.rs

УДК 811.163.41'27'373
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2018.22.2.7>
оригинални научни рад
примљено 27.02.2018.
прихваћено за штампу 04.10.2018.

СЛИКА БЕОГРАДА И МОСКВЕ У ВЕРБАЛНИМ АСОЦИЈАЦИЈАМА ГОВОРНИКА САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

У раду се описује слика Београда и Москве на основу анализе одговарајућих асоцијативних поља из *Асоцијативног речника српског језика* и података из *Обратног асоцијативног речника српског језика*. Реакције из асоцијативних поља разврстане су у десет истоветних група према принципу семантичко-концептуалне блискости. Тако груписане реакције омогућују истоветан опис и међусобно поређење слика двају градова у вербалним асоцијацијама као одразу језичке свести говорника савременог српског језика. На основу заступљености семантичких група издвајају се центар, ближа, даља и крајња периферија испитиваних асоцијативних поља, што доприноси прецизности описа. Захваљујући таквој анализи може се испитивати да ли је и у којој мери слика Београда и Москве стереотипна.

Кључне речи: вербалне асоцијације, Београд, Москва, српски језик.

The paper examines the images of Belgrade and Moscow by analyzing the relevant associative fields in the *Associative Dictionary of Serbian Language* and data from the *Reverse Associative Dictionary of Serbian Language*. The reactions from both association fields were classified in ten identical groups following the principle of semantic and conceptual proximity. Such a classification enables us to provide a description and comparison of the images of these two cities in verbal associations as a reflection of the language consciousness of contemporary speakers of Serbian. On the basis of the representation of these semantic groups in the structure of associative fields, the center, proximate, further and distant periphery of the studied fields can be identified, which enables a precise description. Also examined is whether the images of Belgrade and Moscow are stereotypical, and if they are, to what extent.

Key words: verbal associations, Belgrade, Moscow, Serbian language.

1. Уводна разматрања

У лингвистици се под вербалним асоцијацијама подразумевају везе међу различитим речима које се испољавају када употреба једне речи има за последицу активирање знања о некој другој речи или изразу. Проучавање вербалних асоцијација одређене речи омогућава увид у њено место у систему речи с којима је повезана асоцијативним односима. Ти односи су по правилу вишедимензионални, што има језичку (лексичку, творбену, морфолошку) или ванјезичку основу (вредносно-етичку, друштвено-историјску или култу-

---

* Рад је настао под менторством др Предрага Пипера у оквиру докторских студија на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Аутор такође изражава захвалност др Марији Стефановић са Филозофског факултета у Новом Саду и мрр Ани Петровић Дашић са Учитељског факултета у Београду које су пажљивим читањем и изношењем корисних сугестија помогле уобличавању рада.

ролошку). Зато јачина тих веза зависи како од појединца, тако и од народа, тј. његовог језика, културе, историјских околности и других чинилаца (Пипер 2008: 85).

Све асоцијације на одређену реч чине њено асоцијативно поље до ког се долази искључиво експерименталним путем. Експеримент подразумева писмену анкету с понуђеним речима (стимулусима) коју испитаници попуњавају са задатком да поред понуђених речи упишу прву асоцијацију на помен те речи (реакцију). Да би асоцијативно поље било валидно у статистичком погледу, неопходно је прикупити барем 500 одговора за испитивану реч. После обављеног експеримента истраживачи групишу добијене резултате према фреквенцији одговора. Под условом да је асоцијативно поље валидно, оно може указати на садржај националне менталне слике одређене културно-језичке заједнице (Драгићевић 2010: 30, 40).

Иако су вербалне асоцијације првенствено језички феномен, почетак њиховог проучавања везује се за психологију, да би се у XIX веку тај појам пренео постепено и у науку о језику. То преношење имало је два правца, од којих се један везује за немачку лингвистику, односно асоцијативну теорију представа и контензивну граматику, а други за руску лингвистику и име М. Крушевског који је први користио теорију асоцијација као „метајезик за описивање и објашњавање различитих аспеката речи и система у којем оне постоје и функционишу“ (Пипер 2003: 56, 58). Израдом асоцијативних речника¹ шире се методолошке могућности прикупљања, обраде и анализе вербалних асоцијација у различитим лингвистичким дисциплинама – асоцијативној граматичкој, творби речи, лексикологији, лингвокултурологији, когнитивној и етнолингвистици. Посебна вредност асоцијативног метода огледа се у чињеници да се у случају синонимије или полисемије помоћу њега може утврдити тачан номинатор концепта: једино проучавањем вербалних асоцијација може се утврдити да ли се ради о „двама директним номинаторима двају различитих концепата, или о једном концепту са једним директним номинатором, док је друга лексема само елемент у његовом номинативном пољу“ јер садржај асоцијативног поља није условљен контекстом, нити је подложен утицају истраживача на његове елементе (Стефановић 2016: 138, 142). Уз то, вербалне асоцијације могу се паралелно проучавати и са другим граматичким и лексичким материјалом, што њихово прикупљање и проучавање чини вредним подухватом.

¹ Библиографски подаци о асоцијативним речницима словенских језика могу се наћи у другом делу претходно цитираног рада П. Пипера (2003: 61–62), у монографији Р. Драгићевић (2010: 43) и прегледном раду Р. Драгићевић и М. Стефановић (2013: 390–405). Њима бисмо придодали податак да је један од актуелних пројеката Института за лингвистику РАН посвећен изради асоцијативног речника-тезауруса становништва Руске Федерације. До сада су објављена два тома тог речника – *Руски регионални асоцијативни речник-тезаурус ЕВРАС* (којим су обухваћени подаци из европског дела Русије) Г. А. Черкасове и Н. В. Уфимцеве (доступно на: <<http://iling-ran.ru/main/publications/evras>>) и *Руска регионална асоцијативна база података УрРАС* (којом су обухваћени подаци с Урала) Г. А. Черкасове и Е. В. Харчнека (доступно на: <<http://iling-ran.ru/main/publications/urras>>).

2. Предмет рада

Предмет овог рада представља анализа асоцијативних поља *Београд* и *Москва* у *Асоцијативном речнику српског језика* (АРСЈ) и података из *Обратног асоцијативног речника српског језика* (ОАРСЈ). Циљ анализе је да се опише слика двају градова у језичкој свести говорника српског језика.

Одређивање предмета проучавања подразумева и избор термина који ће се користити за његов опис и анализу. У лингвокултурологији, когнитивној и етнолингвистици широко је прихваћен термин *концепт* под којим се подразумева „представа свих смислова којима се користи човек у процесу мишљења и која одражава искуство, знање и садржај целокупне човекове делатности и процеса спознаје света у виду квантова знања“ (Кубрякова 1996: 90). Може се рећи да је то представа о фрагменту света (или, пак, само његовом делу), али је структура те представе сложена, јер је чине групе обележја која се реализују помоћу различитих језичких средстава. Стога је потпуни опис одређеног концепта могућ само помоћу истраживања низа језичких јединица помоћу којих се он изражава (Пименова 2004: 10). У том смислу наше истраживање је донкле ограничено, јер се темељи само на проучавању вербалних асоцијација, иако и асоцијативна поља могу бити добар репрезент концепта јер не представљају „само фрагмент вербалног памћења човека, већ и фрагмент слике света који се одражава у свести носилаца одређеног језика и културе“ (Уфимцева 2011: 208). Зато смо се одлучили за термин *слика*, јер тако схваћена слика Београда и Москве може представљати део ширег концепта града у српском језику, а њено проучавање послужити као основа за даље проучавање тог концепта. Такође, ни термин *стереотип* није сасвим одговарајући, јер методолошки није оправдано унапред полазити од чињенице да је испитивана представа стереотипна. Ако се истраживање стереотипа заснива на анализи асоцијативног поља, оно мора бити хомогено како у погледу броја најчешћих одговора, тако и у погледу семантике речи-реакција. Уколико асоцијативно поље одређене речи има високу хомогеност одговора или високу фреквенцију најчешћих одговора, може се говорити и о израженом вербализованом стереотипу (Драгићевић 2010: 86). У том смислу, тврђење о стереотипности одређене представе може се изнети тек на основу анализе садржаја и структуре испитиваних асоцијативних поља.

Анализа асоцијативног поља састоји се из неколико делова. Прегледом структуре проучаваног асоцијативног поља утврђује се да ли је оно валидно за испитивање у статистичком погледу. Анализа садржаја асоцијативног поља врши се на основу класификације вербалних асоцијација према критеријуму семантичко-концептуалне блискости речи-реакција, што омогућава међусобно поређење материјала из различитих поља и уочавање детаља унутар група (Стефановић 2012: 26). На основу броја одговора у различитим групама могу се утврдити центар и периферија асоцијативног поља. То даје основу за опис слике наведених градова у свести говорника савременог српског језика, која се може допунити и подацима из ОАРСЈ о томе у којим се асоцијативним пољима испитивани стимулуси појављују као реакције.

3. Структура асоцијативних поља

Као и у осталим одредницама из АРСЈ, број испитаника за стимулусе *Београд* и *Москва* износио је 800, при чему је у оба асоцијативна поља исти број испитаника који није дао одговор – њих 22. У асоцијативном пољу *Београд* испитаници су дали укупно 257 различитих одговора, међу којима је и велики број појединачних одговора – 174, док асоцијативно поље *Москва* чине укупно 182 различита одговора међу којима је 125 појединачних. Наведени подаци сведоче да су оба испитивана асоцијативна поља валидна у статистичком погледу и већ на првом кораку анализе упућују нас на већу хомогеност асоцијативног поља *Москва*.

4. Садржај асоцијативних поља

Према принципу семантичко-концептуалне блискости издвојено је десет група у оквиру испитиваних асоцијативних поља. Међу њима су: дефиниција (одговори који указују на објашњење појма), реалије везане за Београд и Москву и одговори који указују на виђење и доживљај тих градова. Затим се издвајају асоцијације које испитивани појам смештају у одређени просторни и временски оквир, позитивне и негативне оцене испитиваног појма, личне везе и везе с другим градовима. На крају се, као и у другим испитивањима, дају асоцијације које указују на синтагматске везе или риму с речју-стимулусом и слободне асоцијације, које се не могу сврстати ни у једну од група и не могу се довести у везу с испитиваним појмом.

Заступљеност одговора у издвојеним семантичким групама може се представити на следећи начин:

Семантичка група	Београд	Москва
дефиниција	261 (33,59%)	84 (10,81%)
реалије	72 (9,27%)	75 (9,65%)
виђење и доживљај града	258 (33,20%)	313 (40,28%)
локазизација у времену и простору	24 (3,09%)	245 (31,53%)
позитивне емоције и оцене	61 (7,85%)	30 (3,86%)
негативне емоције и оцене	16 (2,06%)	7 (0,9%)
лична веза	49 (6,31%)	3 (0,39%)
други градови	22 (2,83%)	7 (0,9%)
синтагматске везе	5 (0,64%)	7 (0,9%)
слободне асоцијације	9 (1,16%)	6 (0,78%)
број омисија	22	22
број изузетих одговора	1	1
укупно	777 (100%)	777 (100%)

Табела бр. 1: Заступљеност одговора у садржају асоцијативних поља

На основу података о заступљености асоцијација у различитим семантичко-концептуалним групама могу се утврдити центар и периферија испитиваних асоцијативних поља:

	Београд	Москва
центар	дефиниција (33,59%), виђење и доживљај града (33,20%)	виђење и доживљај града (40,28%)
ближа периферија	/	локализација у времену и простору (31,53%)
даља периферија	реалије (9,27%), позитивне емоције и оцене (7,85%), личне везе (6,31%)	дефиниција (10,81%), реалије (9,65%), позитивне (3,86%)
крајња периферија	локализација у времену и простору (3,09%), други градови (2,83%), негативне емоције и оцене (2,06) синтагматске везе (0,64%)	негативне емоције и оцене (0,9%), други градови (0,9%), синтагматске везе (0,9%) и личне везе (0,39%)

Табела бр. 2: Садржај асоцијативних поља

Постојање истих семантичко-концептуалних група у садржају асоцијативних поља омогућава међусобно поређење слика Београда и Москве и испитивање да ли су и у којој мери оне стереотипне. Уз то, постојање истих семантичко-концептуалних група указује и на истоветну организацију слика Београда и Москве, али различита заступљеност одређених група у садржају асоцијативних поља утиче на различит избор центра и периферије поља на семантичком плану, што указује на различиту структуру испитиваних слика. Издвајање центра, ближе, даље и крајње периферије у оквиру асоцијативних поља омогућава да се на основу истог семантичког материјала опишу сличности и разлике у слици Београда и Москве у језичкој свести говорника савременог српског језика.

5. Анализа асоцијативног поља *Београд*

Асоцијативно поље *Београд* је полицентрично, јер његов центар чине одговори из две семантичке групе – дефиниција испитиваног појма и виђење и доживљај града са скоро подједнаким бројем одговора. Сам Београд одређује се на неколико начина – преко одређивања његовог статуса, указивања на величину и давања својеврсног етимолошког одређења.

Највише одговора упућује на одређење Београда као града и његовог статуса главног града Србије: *град* 109, *главни град* 72, *престоница* 21, *гл. град* 4, *главни* 2, **глави град*, *главни град Србије*, *главно* 1. Само два одговора одређују Београд као *село*, што може представљати и негативно одређење. Затим следе

одговори који указују на величину града. И овде већина одговора указује на велики град (*метропола* 10, *велико* 6, *велики град* 5, *велики* 4, *велеград*, *величина* 2, *метрополис*, *нешто велико*, *пространство*, *ширина* 1), а у мањини су одговори који упућују на *велико село* 2 и *мали град* 1. Један одговор – *мегалополис – илуструје неправилну употребу позајмљенице.

У свега неколико одговора Београд се дефинише преко објашњења његовог назива, при чему се показује конкуренција неодређеног и одређеног придевског вида у савременом српском језику – *бели град* 2 насупрот одговору *бео град* 1. Један испитаник погрешно сматра да је назив Београда бугарског порекла. Трагови прецедентних текстова виде се у одговору *свет* 5, а њему се може придружити и одговор *је свет* 1 из групе синтагматских веза, који указује на популарни слоган и рекламну кампању у току спровођења асоцијативног експеримента.

У другом делу центра су различити одговори који указују на виђење и доживљај живота у Београду. Највише одговора из ове групе односи се на гужву и велики број људи као карактеристике градског живота, при чему се често употребљавају и жаргонски изрази: *гужва* 38, *џунгла* 6, *бука* 4, *чекање*, *фрка*, *гужва брзина*, *хаос*, *лудило*, *лудница*, *ужас*, *збрка* 1. Одговор *људница* илуструје појаву појмовног стапања двеју речи или њихових делова у нову целину, при чему тако добијена сливеница најчешће и семантички представља комбинацију делова који су ушли у њен састав (Bugarski 2013: 17–18). У овом случају сливеницу чини творбена основа именице *људи* и именица *лудница* у жаргонском значењу *гужва* (Андрић 2005: 135).

Скоро исти број одговора упућује на негативан доживљај града у вези са проблемом чистоће – *сиво* 12, *сивило*, *смог* 9, *прљав*, *прљаво*, *сив* 4, *сиви град* 3, *прљавиштина* 2, *црно*, *Црноград*, *дим*, *ђубре*, *нечистоћа*, *прашина*, *смрад* 1. Оценама о сивилу могу се придружити и асоцијације везане за атмосферске појаве – *киша* 2 и *тмурно* 1. О јачини ове везе сведоче и подаци из ОАРСЈ, јер је на реч *сиво* чак 20 испитаника дало одговор *Београд*. Мањи број одговора из ове групе упућује на боје при позитивном доживљавању града – *бело* 8, *белина* 2, *светлост*, *чист* 1.

Знатно мањи број асоцијација односи се на проблем опасности и криминала у великом граду (*мафија* 2, *криминал*, *насиље*, *опасност*, *страхота* 1).

Групи одговора који указују на негативан доживљај града могу се придружити и негативне емоције и оцене с крајње периферије асоцијативног поља, које указују на негативан естетски утисак (*ружан*, *ружан град*, *ружно*, *ружноћа* 1). Негативне емоције и оцене забележене су и међу одговорима у ОАРСЈ, међутим, с израженим степеном супротстављености позитивним емоцијама и оценама. Тако се реч *Београд* нашла као реакција на речи *некултура* 3 и *мржња* 1, али и *култура* 2 и *љубав* 1.

Даље, у групи виђење и доживљај града значајан број одговора указује на елементе градске инфраструктуре и градског живота уопште. На типично градску инфраструктуру указују одговори: *центар* 6, *трг*, *зграде* 3, *бетон*, *градски превоз*, *мост*, *улице*, *зграда* 2, *асфалт*, *аутобус*, *болница*, *градилиште*, *паркинг*, *превоз*, *саобраћај*, *споменик*, *урбанизам* 1, а на градски начин живота одговори *брзина* 4, *брзо*, *дух града* 1. Од градске инфраструктуре занимљиво је да се

реч *метро* није јавила као асоцијација на реч *Београд*, али на реч *метро* он је био асоцијација 7 пута, исто као и на придев *београдски*. Известан број одговора показује да у слици Београда образовање има значајно место, и то пре свега универзитетско образовање – *факултет* 18, *факс*, *студирање* 2, *фах*, *пролазност*, *студент*, *студије*, *универзитет* 1, а само два одговора указују на друге нивое образовања – *семинар* и *школа* 1. Реч *Београд* јавила се као асоцијација на стимулусе *студент* и *школе* 1. На основу тога могло би се рећи да Универзитет у Београду заузима значајно место у слици тог града, али јачину те везе не потврђују подаци из ОАРСЈ – на реч *универзитет* асоцијација *Београд* јавила се свега једном, а на придев *београдски* ниједном.

Поред тога, значајан део заузимају и подаци из живота младих и културног живота – *провод* 5, *позориште* 2, *дешавања*, *девојке*, *disco*, *кафићи*, *култура*, *свирка*, *забава* 1. Известан број одговора може упутити на то да је Београд родни град испитаника – *кућа* 10, *дом* 4, *стан* 1. Занимљиво је да у овој групи нема одговора који би указивали на становнике Београда, као ни на функције главног града из дефиниције (срећу се само одговори *моћ*, *власт* 1). Међутим, реч *Београд* јавила се 11 пута као реакција на реч *скупштина* и једном на реч *политика*. Становници Београда јављају се у ОАРСЈ само три пута – *Срби*, *Кинези* и *Цигани* 1. Етноним *Турци* 1 из асоцијативног поља *Београд* заједно с одговором *пашалук* 1 вероватно упућује на прошлост града.

Само једна асоцијација везује се за симбол Београда – *врабац*, а с њом је вероватно повезан и одговор *голуб* 1.

На даљој периферији асоцијативног поља *Београд* смештене су позитивне емоције и оцене и личне оцене. Насупрот само четири одговора о ружноћи града, међу позитивним емоцијама има чак 20 одговора о лепоти града у различитим степенима поређења: *лепота* 5, *леп*, *леп град*, *лепо* 3, *најлепши град*, *супер* 2, *најбољи*, *најбољи град*, *најдивнији*, *најлепши*, *омиљени град* 1. Такође, за разлику од негативних емоција где нема глагола који изражавају негативна осећања, овде се јавља глагол *воleti* 3 и његов облик *волим* 2.

Зачуђујуће је што се реалије налазе на даљој периферији асоцијативног поља. Најбројнија асоцијација из ове семантичке групе је *Калемегдан* 25, а њој блиске су *победник* 2 и *тврђава* 1. Одређен број одговора односи се на две реке на којима се Београд налази – *Дунав* 7, *Сава* 3, 2 *реке*, *ушће* 2, *Дунав Сава*, *панчевачки мост*, *Сава и Дунав* 1. Известан број асоцијација упућује и на *Авалу* 3 и *споменик незнаном јунаку* 1. Од београдских симбола у одговорима су такође заступљени *Грб Београда* 1 и регистарске ознаке *Бг* 4 и *регистрација* 1. Остале знаменитости Београда које се помињу су *скупштина*, *храм Светог Саве*, *хала Пионир*, а међу одговорима налазе се и његови делови *Земун* 2 и *Нови Београд* 1.

На крајњој периферији асоцијативног поља налазе се одговори који Београд смештају у одређени просторни и временски оквир. Тако се Београд највише повезује са *Србијом* 12, а тек четири одговора указују на бившу државу – *Југославија*, *JY* 2. Исти број пута је и реч *Београд* била асоцијација на реч *Србија* 12, а реакција *Београд* јавила се нешто чешће на речи *Југославија* 5 и *југословенски* 1 у односу на одговоре у асоцијативном пољу *Београд*. Двоје испитаника је на реч *Европа* имало реакцију *Београд*, а четворо њих на реч

Балкан. У једном одговору Београд се везује за *запад*. Просторна локализација Београда одређује се и према другим градовима – *Новом Саду* 5 и *Нишу* 3, другом и трећем највећем граду у Србији, али и према градовима повезаним с Београдом различитим саобраћајницима – *Бару* 4, *Загребу* 1, *Шиду* 1. У временском погледу Београд се везује за *вечност* 1. ОАРСЈ бележи да се реч Београд јавила укупно 18 пута као реакција на различите облике глагола *ослободити (се)*, што може указивати на различите догађаје из историје, јер се Београд често морао ослобађати од окупатора.

Имајући у виду целокупну структуру и садржај асоцијативног поља *Београд*, које репрезентује слику Београда у језичкој свести говорника савременог српског језика, на први поглед не би се могло рећи да је она стереотипна. Асоцијативно поље је полицентрично, а три најчешће асоцијације (*град* 109, *главни град* 72, *гужва* 38) чине свега 28,18% укупног броја одговора, што сведочи о ниском степену стереотипности.² Међутим, ако се прихвати теза о дуалистичкој структури стереотипа по којој се он састоји од позитивног и негативног пола између којих се смештају интуитивно спознате информације и суштина стереотипа, сразмерна на симболичком плану енциклопедијском знању (Поповић 2008: 65), онда се може говорити о слабо израженом вербализованом стереотипу у чијем је центру дефиниција. Тако се Београд у језичкој свести говорника доживљава као главни град Србије, велики град на Сави и Дунаву, у коме живот карактеришу гужва, брзина, бука, недовољна чистоћа, а значајно место заузимају универзитетско образовање и садржаји из живота младих. С друге стране, најфреквентнији одговор *град*, одговори који упућују на његову величину и елементе градске инфраструктуре уопште остављају простор и за тумачење да је у језичкој свести говорника савременог српског језика део слике Београда прототип великог града.

6. Анализа асоцијативног поља *Москва*

За разлику од асоцијативног поља *Београд*, центар асоцијативног поља *Москва* чине само асоцијације из групе виђење и доживљај града. Њу чини нешто више од трећине укупног броја одговора.

Међу њима је највише оних који повезују Москву са зимом: *зима* 48, *снег* 25, *хладноћа* 21, *хладно* 14, *шубара* 4, *лед* 3, *бунда*, *град-зима*, *мраз*, *пахуље* 1. Подаци из ОАРСЈ не потврђују јачину те везе: *Москва* се као одговор јавља само једном на стимулус *север*, а *зима* се појављује као одговор на стимулусе *Руси* – 22 пута, на придев *руски* 10 пута и чак на израз *руски језик* 6 пута. Исти одговори јавили су се и као реакција на реч *хладно* – *руски* и *руски језик* по пет пута, а *Руси* једном, а на реч *хладноћа* *Руси* и *руски језик* четири пута. *Русија* се као реакција појавила четири пута на реч *север* и једном на реч *хладан*. При састављању АРСЈ стимулус *зима* није задаван испитаницима, те се не може проверити колико би се пута у том асоцијативном пољу јавиле речи *Русија*, *руска*, *руски*, *Руси*, али на основу наведених података можемо претпоставити да зима у слици Москве у језичкој свести говорника савременог српског језика заправо представља руску зиму. Таква веза

² То је један од критеријума за одређивање стереотипности представа који примењује Н. В. Уфимцева при поређењу асоцијативних поља у *Речнику асоцијативних норми руског језика* и *Руског асоцијативног речника* (Уфимцева 2011: 214–227).

потврђена је у руском, али и у неким другим језицима. На њу упућују устаљени изрази *московский мороз*, *московские холода*, у којима придев *московский* вероватно одговара значењу *русский*. Такву ситуацију потврђују и пољски израз *mróz moskiewski* и италијанска хипербола за веома јаку и сурову зиму *Moscovita* (Березович, Кривошапова 2014: 171).

На другом месту по заступљености су асоцијације које указују на различите идеологије и владаре из руске историје. Међу тим асоцијацијама су: *Стаљин* 7, *црвено* 6, *комунизам* 4, *КГБ*, *Путин* 3, *црвена*, *црвени*, *Лењин*, *социјализам* 2, *Борис Јељцин*, *Горбачов*, *Иван Грозни*, *Јељцин*, *Петар*, *Романови*, *срп* и *чекић* 1. Међу владарима присутне су личности из готово свих периода руске историје, укључујући и савремени период. Међутим, највише одговора упућује на период комунизма, што сведочи о укореењености представе Русије као комунистичке земље. И ова представа показује да се у слици Москве налази слика историје и политике Русије, што потврђује тезу „да су вербални асоцијати назива држава или народа обично имена њихових актуелних или историјски препознатљивих председника и називи главних градова“ (Пипер 2003: 23). Ову везу примећују и Ј. Березович и Ј. Кривошапова истичући да Москва није само главни град, већ и симбол државе, што подразумева политичку и економску организацију друштва у различитим периодима историје. Као пример наводе да се назив Москве у страним језицима, али и у руском, често користио за означавање Русије као државе (*Московицина*, *Moscovia*), а једна од карактеристика савременог публицистичког стила је деловање метонимије главни град → држава (Березович, Кривошапова 2015: 144–145).

Известан број асоцијација упућује и на православље као доминантну религију у Русији – *црква* 16, *православље* 5, *цркве* 3, *храм* 1, а њима се може придружити и одговор *трећи Рим* 1 из групе дефиниције. У ОАРСЈ ову везу потврђују други одговори – етноним *Руси* јавља се осам пута као реакција на стимулус *православље* и два пута на стимулус *црква*, а придев *руски* јавља се три пута као одговор на стимулус *православни* и једном на стимулус *православље*. И овај податак указује на то да слика Москве у овом сегменту заправо представља слику Русије као православне државе и Руса као највећег православног народа, а говорницима српског језика није непознато ни учење о Москви као Трећем Риму по коме је Русија наследила примат у православном свету после пада Византије.

Следе одговори који указују на алкохол, пре свега на водку као препознатиљиво руско пиће – *вотка* 15, *рум* 1, док одговор **водка* 6 сведочи о непознавању правила транскрипције у српском језику. Јачину ове везе потврђују и подаци из ОАРСЈ, јер је на стимулус *вотка* дат одговор *Москва* 6 пута. Ово такође може указивати на то да се у слици Москве налази укореењена представа о Русима који у великој мери конзумирају алкохол.³

У односу на асоцијативно поље *Београд*, у асоцијативном пољу *Москва* постоје асоцијације које упућују на национални идентитет њених становни-

³ На реч *Руси* прототипична асоцијат је *вотка*. Видети о томе: Пипер Предраг, „Асоцијативни речници словенских језика и етнокултурни стереотипи“, Славистика VII, 2003: 28.

ка – *Руси* 11, *руски језик* 4, *Чечени* 2, *Рус*, *Рускиња* 1.⁴ На стимулус *руски језик*, чак 52 испитаника је дало одговор *Москва*, на стимулус *Руси* њих 25, а на придев *руски* – 20. На становнике Москве вероватно указује и бројчани одговор *15000000*.

Од елемената градске инфраструктуре у слици Москве код говорника савременог српског језика препознатљив је *метро* 4. Ова веза јача је у ОАРСЈ, јер је на стимулус *метро* чак 20 испитаника имало реакцију *Москва*, а троје их је на реч *метро* одговорило *московски*.

Један број асоцијација из ове групе (њих 16) упућује на реалију Београда – хотел *Москва* у Београду (*хотел* 13, *Теразије* 2, *хотел Москва* 1). Тек три одговора упућују на прецедентне текстове из руске књижевности и руске писце – *Оњегин*, *Пушкин*, *Рат и мир* 1, а два одговора упућују на *Бајагу* 2, што се може повезати с његовим песмама о Русији.

Као и у асоцијативном пољу *Београд* постоји представа о гужвама као елементу градског живота, али је присутна у мањој мери – *гужва*, *штиц* 1. С друге стране, у асоцијативном пољу *Москва* присутне су асоцијације на тероризам (*терористи*, *тероризам* 3, *бомба*, *чеченски терористи* 1), којих нема у асоцијативном пољу *Београд*.

Иако је најфреквентнији одговор *Русија* 228, локализација у времену и простору налази се на ближој периферији испитиваног асоцијативног поља. Ако се том одговору додају још и *Русија* и *баћушке*, *велика Русија*, онда укупно има 230 одговора. Само два одговора смештају Москву у Совјетски Савез – *Совет Унион*, *СССР* 1, што је мање у односу на број одговора *Југославија* у асоцијативном пољу *Београд*. Упркос знатном броју одговора везаних за комунизам у оквиру групе виђење и доживљај града, мањи број одговора који упућују на бившу државу може навести на закључак да представа комунизма полако бледи у слици Москве и Русије. Мали број одговора односи се на локализацију у географском простору у односу на Србију – *даљина*, *исток*, *север* 2, *далеко* 1. На стимулус *север* један испитаник дао је одговор *Москва*. Међу одговорима појављују се и други делови Русије – *Сибир* и *Урал* 1, што се може повезати са представом зиме, или, једноставно, са неправилном просторном локализацијом.

За разлику од асоцијативног поља *Београд*, овде је дефинисање на даљој периферији, али се врши по истом принципу. Највећи број асоцијација из ове групе такође описује Москву само као *град* 54, а знатно су ређе оне које указују на његов статус – *главни град* 3, *престоница* 2, *главни град Русије* 1. И у асоцијативном пољу *Москва* присутни су одговори који указују на величину града – *величина* 4, *пространство*, *велика* 3, *велико* 2, *велеград*, *велики град*, *велики леп град*, *метропола*, *ширина* 1. Представа о величини Москве, њеним високим здањима и црквама постоји и у руском језику. Величина и велика растојања карактеристични су за целу Русију (уп. изразе *российские расстояния*, *сибирские расстояния*), али се међу руским градовима ова представа појављује управо

⁴ У АП *Москва* у РАС нема података о становницима Москве. Уопште, ако се погледају одреднице *Москва* у РАС, ЕВРАС и УРАС, може се видети да у њима АП *Москва* има веома сличну структуру као АП *Београд* у српском језику. Поређење слике Москве у руском и српском језику могло би бити тема посебног рада.

у слици Москве (уп. израз *московские расстояния*) (Березович, Кривошапова 2014: 163–164).

Као и у асоцијативном пољу *Београд*, и овде се реалије налазе се на даљој периферији. У одговорима се примећује да су главне реалије Москве испитаницима познате, па чак и ако не могу да их именују, они их сликовито описују. Највише асоцијација односи се на *Кремљ* 42, затим на *Црвени трг* 16, *Црвен трг* 1 и *главни трг* 1, *храм Василија Блаженог*, *куполе* 2, *кровови*, *купола*, *шарени кровови*, *шаренило*, *шарени* 1. У осталим одговорима помињу се *широки булевари*, *Горки парк* и *бољшој театар* 1.

И у асоцијативном пољу *Москва* позитивне емоције налазе се на даљој периферији. Најчешће се тичу лепоте града (*лепота* 4, *леп град*, *лепо*, *прелепо*, *сјај*, *узвишеност*, *велепелно*, *величанствено* 1) и јачине коју он илуструје (*снага* 2, *сила* 1), а затим упућују на братске односе српског и руског народа (*побратим*, *сестра* 1). Одговори из последње две групе могу се везати за Русију. Негативне емоције и оцене смештене су на крајњој периферији и односе се или на негативан естетски утисак или став о граду – *беда*, *бљак за Русију*, *илузија*, *рупа*, *ружна*, *ужас* 1.

Ако се сагледа целокупна структура и садржај асоцијативног поља *Москва*, може се рећи да је оно доста хомогеније у односу на асоцијативно поље *Београд*, јер његов центар чини нешто више од трећине укупног броја одговора – 37,5%. Прва три одговора по учесталости – *Русија* 228, *град* 54 и *зима* 48 чине 42,47% укупног броја одговора, што сведочи о стереотипности испитиваног појма. Међутим, како су у центру смештени различити одговори из групе виђење и доживљај града о клими, историји и политици, религији, националном идентитету становника и њиховим особеностима, и сам стереотип Москве у језичкој свести говорника савременог српског језика доста је широк. Уз то, већина одговора из тих група може се преко домена Москве повезати са Русијом, што може упутити на то да се у слици Москве одражава стереотип Русије уопште, која и јесте најчешћи одговор у овом асоцијативном пољу. Ту претпоставку потврђују и подаци из ОАРСЈ, јер се као одговори на речи, који се у асоцијативном пољу *Москва* јављају као реакције, ретко јавља одговор *Москва*, а чешће *Русија*, *Руси*, *руски*, *руски језик*.

На основу свега наведеног слика Москве у језичкој свести говорника савременог српског језика може се описати као главни град Русије, преко ког се виде и њене карактеристичне особине: зима, богата историја са различитим историјским личностима и идеологијама, православље (које се везује и за главне реалије града), али и навика конзумирања алкохола, пре свега водке. У слици Москве присутан је и траг позитивног односа српског народа према Русији и руском народу, а негативан став везује се пре свега за тероризам, али и гужву као и у слици Београда. Такође, асоцијативно поље *Москва* указује на извесну динамику слике Москве и Русије. Мада представа о Русији као комунистичкој земљи заузима доминантно место у оквиру историје и политике, у другим сегментима доживљаја и виђења Москве велики је број одговора који упућују на савремену Русију и православље, а на постепено померање представе комунизма ка периферији може упутити ниска фреквентност одговора *СССР*, *Совет* *Унион* 1.

7. Закључна разматрања

Анализа испитиваних асоцијативних поља показује да се она састоје од истих елемената, али њихова различита структура условљава у извесном степену различиту слику двају градова. Иако је асоцијативно поље *Москва* хомогеније на квантитативном плану, оно је истовремено хетерогено у погледу реакција које чине његов центар, јер се у њему налазе различити одговори који указују на доживљај и виђење Москве попут климе, историје и политике Русије, религије, типичних навика Руса, а на периферији се примећују и трагови позитивног односа не толико према Москви, колико према Русији и Русима уопште. Све то нас упућује на закључак да на обликовање слике Москве у великој мери утиче и слика Русије и Руса, те да је слика Москве део ширег стереотипа о Русији. У том смислу као посебно питање може се поставити колико слика Москве утиче на виђење Русије и Руса и обрнуто.

С друге стране, асоцијативно поље *Београд* на квантитативном плану није у толикој мери хомогено као асоцијативно поље *Москва*, али у семантичком погледу оно показује већи степен хомогености, јер се већина одговора тиче града уопште, градске инфраструктуре и начина градског живота. На основу тога може се рећи да слика Београда у вербалним асоцијацијама заправо представља прототип великог града у односу на који се сагледавају други домаћи и страни градови. Одсуство аутостереотипа о Србији и Србима у асоцијативном пољу *Београд* не сведочи о томе да они не постоје, већ да их треба тражити на другом месту у односу на стереотип Русије, што на ширем методолошком плану отвара питање проучавања односа стереотипа и аутостереотипа на материјалу вербалних асоцијација.

Предложени модел описа слике града може послужити као основа за даље проучавање концептуализације града у српском и другим језицима, као и за детаљније испитивање асоцијативне везе државе и главног града у језичкој свести говорника, улоге коју она има у концептуализацији домаћег и страног и изградњи (ауто)стереотипа. Надамо се да ће наведени рад подстаћи на даља истраживања наведених питања.

Цитирана литература

- Березович, Елена, Юлия Кривошапова. „Образы Москвы в зеркале русского и иностранного языка. География Москвы“. *Questio rossica* 3, 2014: 159–183.
- Березович, Елена, Юлия Кривошапова. „Образы Москвы в зеркале русского и иностранных языков: Человек. Культура. Политика и экономика“. *Questio rossica* 1, 2015: 129–152.
- Драгићевић, Рајна. Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010.
- Драгичевич, Райна, Мария Стефанович. „О славянской ассоциативной лексикографии“. [У:] М. И. Чернышева (отв. ред.) *Славянская лексикография: международная коллективная монография*. Москва: Международный комитет славистов, Комиссия по лексикологии и лексикографии, Национальный комитет славистов РФ, Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, 390–405.

- Кубрякова, Елена Самойловна. (ред.) Краткий словарь когнитивных терминов. Москва: Издательство Московского государственного университета, 1996.
- Пименова, Марина Владимировна. (ред.) Введение в когнитивную лингвистику: выпуск 4. Кемерово: Издательско-полиграфический комплекс «Графика», 2004.
- Пипер, Предраг. „О проучавањима вербалних асоцијација“. [У:] Мирјана Совиљ, Јеленка Срећковић (ур.) Говор и језик. Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора, 2003, 55–65.
- Пипер, Предраг. „Асоцијативни речници словенских језика и етнокултурни стереотипи“. Славистика VII, 2003: 22–32.
- Пипер, Предраг. „Реч *Косово* и њене вербалне асоцијације у српском језику“. Даница: српски народни илустровани календар за 2009. годину, XVI, 2008: 85–94.
- Поповић, Људмила. Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе. Београд: Филолошки факултет, 2008.
- Стефановић, Марија. Језичка слика породице у руском и српском језику. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012.
- Стефановић, Марија. „Један начин решавања проблема избора номинатора концепта у случају семантичког плурализма“. Јужнословенски филолог LXXII, 3–4, 2016: 137–158.
- Уфимцева, Наталья Владимировна. Языковое сознание: динамика и вариативность. Москва: Институт языкознания РАН, 2011.
- Bugarski, Ranko. Sarmagedon u Mesopotamiji: leksičke skrivalice. Beograd: Biblioteka XX vek, 2013.

Извори

- Андрић, Д. Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза. Београд: Zepter Book World, 2005.
- Драгићевић Р., П. Пипер, М. Стефановић. Обратни асоцијативни речник српског језика (II део; од реакције ка стимулусу). Београд: Службени гласник, Београдска књига, 2011.
- Пипер, П., Р. Драгићевић, М. Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

Стефан Милошевич

ОБРАЗ БЕЛГРАДА И МОСКВЫ В ВЕРБАЛЬНЫХ АССОЦИАЦИЯХ НОСИТЕЛЕЙ СОВРЕМЕННОГО СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье описывается образ Белграда и Москвы на основе анализа соответствующих ассоциативных полей в «Ассоциативном словаре сербского языка» и данных из «Обратного ассоциативного словаря сербского языка». Реакции из обоих ассоциативных полей классифицированы в 10 одинаковых группах по принципу семантико-концептуальной близости. На основе представленности реакций в различных группах выделяются центр, ближняя, дальняя и крайняя периферия исследуемых ассоциативных полей, что дает возможность более точного описания и взаимного сравнения образов Белграда и Москвы. В ходе анализа было установлено, что в определенной степени оба образа являются стереотипными, но образ Москвы более стереотипен по ряду признаков: ассоциативное поле *Москва* является более гомогенным в количественном плане, а в плане семантики его центр шире и включает ряд представлений, не засвидетельствованных в ассоциативном поле *Белград*. Это касается представлений о климате, истории и политике России, религии и т.п. Данный факт можно объяснить тем, что образ Москвы в языковом сознании носителей сербского языка связан с образом России и русских, в то время как образ Белграда в семантическом плане более нейтрален и представляет скорее всего прототип большого города.

Ключевые слова: вербальные ассоциации, Белград, Москва, сербский язык.